

ФИЛМ

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

LABARDA

1968

Уредници
Катарина Мелић
Милена Нешић Павковић
Драган Бошковић

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА

ФИЛУМ

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за студије сећања
Claims Conference
(Conference on Jewish Material Claims Against Germany)

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Уређивачки одбор

Мр Зоран Комадина, редовни професор, декан
Проф. др Ненад Филиповић, ректор
Проф. др Славко Ђорђевић
Проф. емеритус Милена Драгићевић Шешић
Проф. др Јелена Ердељан
Др Вук Даутовић
Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Зборник је резултат истраживања у оквиру Студија Холокауста
које се под покровитељством
Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany)
изводе на Универзитету у Крагујевцу.

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (II)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац
2023.

САДРЖАЈ

Јована С. Анђелковић

СМИСАО (И ПОСЛЕДИЦЕ) УПОТРЕБЕ ФОТОГРАФИЈЕ ТЕЛА
ЖРТВЕ ХОЛОКАУСТА У МОДНОМ МАГАЗИНУ / 9

Душица З. Алексић

УЛОГА ДОСТОЈАНСТВА И МОРАЛНОСТИ У РОМАНУ
МАЧКА И МИШ ГИНТЕРА ГРАСА / 21

Жарка Свирчев

КА ПОЕТИЦИ ПОСТМЕМОРИЈЕ ДАШЕ ДРНДИЋ:
ФИГУРА НАРАТОРА / 31

Сања Д. Живковић

НЕСУОЧАВАЊЕ РОДИТЕЉА
СА НАЦИСТИЧКОМ ПРОШЛОШЋУ
У РОМАНУ *У СЕНЦИ МОГА БРАТА* УВЕА ТИМА / 41

Нина М. Петровић

ХОЛСТЕНВИЛ КАО СОЦИОПОЛИТИЧКА АЛЕГОРИЈА ВАЈМАРСКЕ
НЕМАЧКЕ У ВИНЕОВОМ ФИЛМУ
КАБИНЕТ ДОКТОРА КАЛИГАРИЈА / 51

Лидија Г. Петковић

НАЧИНИ (НЕ)СУОЧАВАЊА СА ПРОШЛОШЋУ НА ПРИМЕРУ
РОМАНА *ЧИТАЧ* БЕРНХАРДА ШЛИНКА / 63

Кристијина Радивојевић

ПРИКАЗ ЖИВОТА ЈЕВРЕЈА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ
У ДЕЛИМА *ДНЕВНИК* ЕЛЕН БЕР
И *ДОРА БРУДЕР* ПАТРИКА МОДИЈАНА / 74

Катјарина С. Лазић

МУСЛИМАНИ ИЛИ НЕМОГУЋНОСТ СВЕДОЧЕЊА
О ИСКУСТВУ ЛОГОРА / 89

Ана С. Ивановић

ОДНОС ПРЕМА ПРОШЛОСТИ
И ИСТОРИЈИ ХОЛОКАУСТА СТАРО САЈМИШТЕ / 97

Стеван М. Миловановић (Даниел Перахиа)

СЕМИОТИЧКА АНАЛИЗА МАТЕРИЈАЛНИХ И НЕМАТЕРИЈАЛНИХ
ЗНАКОВА И ДОКАЗА ЈЕВРЕЈСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ХОЛОКАУСТА
У РОМАНУ *РАНИ ЈАДИ* ДАНИЛА КИША / 109

Andrija Savić

AUŠVIC I BORBA ZA OPSTANAK
U ROMANU *ZAR JE TO ČOVEK* / 121

Лидија Г. Петковић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику
Мастер академске студије

НАЧИНИ (НЕ)СУОЧАВАЊА СА ПРОШЛОШЋУ НА ПРИМЕРУ РОМАНА *ЧИТАЧ* БЕРНХАРДА ШЛИНКА

На примеру романа *Читач* немачког аутора Бернхарда Шлинка у раду се уочавају и анализирају начини на које се ликови (не)суочавају са неславном нацистичком прошлошћу, са сопственом кривицом и кривицом својих претходника. У раду се описују различити поступци прихватања или измицања од одговорности и кривице којима прибегавају ликови романа који су били или директни учесници у нацистичким злочинима током Другог светског рата или припадници послератних генерација који стичу сазнања и промишљају о тешкој прошлости са којом треба да се суоче. Циљ рада јесте указивање на неопходност бављења прошлошћу како би се начини суочавања и прихватања сопствене и колективне кривице и одговорности боље увидели и разумели.

Кључне речи: (не)суочавање, нацистичка прошлост, кривица, одговорност, *Читач*, Бернхард Шлинка

1. УВОД

Радња романа *Читач* немачког писца Бернхарда Шлинка подељена је на три дела која прате различите периоде живота главног лика Михаела Берга у послератној Немачкој почевши од 1958. године. Како би се говорило о суочавању са нацистичком прошлошћу и потенцијалним начинима прихватања одговорности, неопходно је пре свега осврнути се на питање кривице које се намеће као једно од главних и неизоставних немачких питања након Другог светског рата. У раду ће првобитно бити речи о самој кривици, како се она дефинише и како је Карл Јасперс у делу *Питања кривице* рашчлањава и разликује. Какав терет носе генерације које су дошле *после*, шта је са моралном одговорношћу и кривицом директних учесника у нацистичким злочинима, али и оних који су у родбинској или емотивној вези са њима, колика моћ лежи у образовању и сећању на прошлост, да ли је прочишћење и безрезервно суочавање са собом и историјом свога народа могуће, нека су од главних питања која се намећу током читања и анализирања овог романа, а начини на које ликови покушавају да их одгонетну биће приказани у раду.

2. КРИВИЦА И СУОЧАВАЊЕ

2.1. Појам и врсте кривице према Јасперсу

Појам кривице може се схватити на различите начине и сагледати из другачијих углова. Карл Јасперс у делу *Питања кривице* испитује начине на које се људи могу осећати кривим, с тим у вези разликује четири појма кривице:

¹ lpetkovic064@gmail.com

кривична одговорност, политичка, морална и метафизичка кривица. Кривична одговорност односи се на кривицу која је резултат дела којим је прекршен законски кодекс понашања и за коју се законски мора одговарати. До политичке кривице доводе поступци државних званичника и грађана једне државе. Морална кривица проистиче из повреде сопствене савести из које даље могу да проистекну покајање и препород, док се метафизичка кривица посматра као резултат осећаја свеопште кривице, суштинске грешности човека и долази из њега самог, његове савести и душе. Разликовање ова четири типа кривице даље може упућивати на једну општију поделу кривице на објективну и субјективну. Субјективна кривица (морална или метафизичка) тиче се унутрашњег стања и савести, долази од нас самих и заснива се на личном моралном кодексу. Најчешће се везује за емоције кајања и стида. Са друге стране, објективна кривица (кривична или политичка) јесте кривица коју појединац може да осети када је учинио нешто што се у друштву сматра погрешним или неприхватљивим. То може укључивати кршење закона, што са собом носи законске казне или једноставно може представљати одређену радњу која се коси са вредностима и конвенцијама друштва. О дистинкцији појма кривице Јаспер (2009: 27) наводи:

Ово разликовање четири појма кривице требало би да нас сачува од површности у говору о кривици у коме се ништа не градира и све своди на једну једину раван, да би се о њој судило с грубим неразлучивањем лошег судије. Но, разликовања треба да нас на крају врате на извор који се не би могао неопозиво називати нашом кривицом. Све ове разлике постају погрешне уколико изгубимо из вида блиску везу међу стварима које разликујемо. Сваки појам кривице указује на један аспект стварности који оставља последице у сферама преосталих појмова кривице.

На основу ове поделе, приликом анализирања романа уочаваће се различити типови кривице према Јасперсу (2009), а акценат ће бити стављен на начин на који се ликови суочавају са истом у зависности од њене врсте.

Јасперс је сматрао да је кривица суштински део људског искуства и неизоставна компонента за лични раст и развој. Упућивао је на неопходност да се људи суоче са сопственом кривицом како би постали свесни њеног извора и научили из ње, уместо да је избегавају или поричу. „Питање кривице није тек питање које нам постављају други, то је питање које постављамо сами себи. Одговор који себи дамо, представљаће темељ наше свести о бивству и наше самосвести.” (Јасперс 2009: 24)

Управо питање кривице представља једну од главних тема романа *Читач* и како се са њом боре директни починитељи злочина, а како генерације које су дошле касније. У даљем раду Јасперс (2009) истиче да нам препознавање и прихватање кривице, као и разговор о њој може омогућити да досегнемо виши ниво саморазумевања и разумевања других. „Наша расправа о кривици служи томе да продремо до смисла наше сопствене кривице, и онда када говоримо о кривици других.” (Јасперс 2009: 73)

Јасперс је веровао да кривица има потенцијал да буде конструктивна ако се прихвати и искористи као подстицај за промену. Тврдио је да људи могу користити осећање кривице да постану одговорнији, етичнији и моралнији појединци који су свесни последица својих поступака и да ће управо на тај начин, мењајући своју свест кроз међусобну комуникацију почети са мењањем колективне свести (уп. Јасперс 2009: 76). Јасперс је истицао да је прави пут једино онај исцрпан, дугачак и нимало лак, онај који захтева потпуну отвореност према самом себи, али и према другима, на коме се налазе бројне потешкоће и препреке, али

на којем се исто тако налази нова шанса и прилика за напредак (уп. Јасперс 2009: 19), а да ли је он могућ и на које све начине остварив када су у питању ликови Шлинковог дела *Чишач* испитаће се у каснијој анализи.

2.2. Суочавање са кривицом

Суочавање са прошлошћу немачког народа после Другог светског рата није био нимало једноставан задатак. Одговорност коју је требало поднети и са којом је било потребно нераскидиво живети била је толико велика да већина грађана није била у стању да се носи са њом. У делу *Друга кривица, или какав је шерет биши Немац* Ђордано (2000) говори управо о овој проблематици. Самоообањивање је било први стадијум неприхватања одговорности и кривице, и како Ђордано (2000) наводи, почиње одмах 1945. године. То је био начин да људи растере себе и своју савест, механизам одбране. Ђордано (2000: 79) то назива *колективним афектима* и објашњава их на следећи начин:

Колективним, јер је униформност ових афеката одговарала масовном, чак националном осећању, из ког је проистекла историјски погрешна одлука да се на историји не ради, него да се она потискује, а афектима, јер се ради о наглој, нерелефкованој реакцији која не може да превлада први тренутак страха.

Одредио је осам колективних афеката, према оним најчесталијим артикулацијама реторичког непризнавања кривице које су могле да се чују широм Немачке после Другог светског рата и које су представљале најбољи увид у то како су људи тада губили сопствену оријентацију и човечност. Они гласе: „Уопште није убијено шест милиона Јевреја, него...” (афекат бр. 1), „Али ми нисмо ништа знали” (афекат бр. 2), „Концентрациони логори уопште нису немачки проналазак, него британски – још у борби против Буре, у Јужној Африци...” (афекат бр. 3), „Хитлер није радио само лоше ствари, он је радио и добре, ево рецимо, аутопутеви...” (афекат бр. 4), „Па и други су чинили злочине, не само ми Немци!” (афекат бр. 5), „Доста са оптужбама против нацистичких злочинаца, доста са процесима против нациста пред немачким судовима – ко ће све то да плати?” (афекат бр. 6), „За време Хитлера још се знало за ред и васпитање. Могао си ноћу на миру да идеш улицама. Али данас...” (афекат бр. 7), „То се мора најзад заборавити, треба већ једном прекинути с тим...” (афекат бр. 8).

На основу њих може се јасно видети да се у народу најпре бирао пут самоообањивања, уместо преиспитивања и суочавања, који се у први мах засигурно чинио као најбезболније решење, али такав избор није остављао простор за прогрес и суочавање са истином, већ је потпомогао само тренутном занемаривању сопствене и колективне кривице и одговорности која је временом морала да пронађе начин да се испољи. Ђордано (2000: 79) истиче да остајање на том прастадијуму несучавања као последицу ствара унутрашње окамењивање. Решење оваког поступања измицања од кривице и несучавања са разарајућом прошлошћу Ђордано (2000) види у отворености према себи и другима, градећи тако мост и нове прилике за будуће генерације које засигурно са собом носе терет прошлости своје земље и својих предака што ће такође бити уочено и на примеру дела *Чишач*.

Постоји самоослобађање путем искренности, избегавање само наводно мање болног пута, избор конфликтима набијеног признања пред самим собом и његовог проширења на сопствену децу, разградња позиције ауторитета засноване на одбрани прошлости. И све то повезано са незаменљивим доживљајем новостеченог, солиднијег идентитета који омогућава слободан разговор и слободно мишљење. (Ђордано 2000: 84)

3. О ДЕЛУ

Аутор романа *Читач* Бернхард Шлинк рођен је за време Другог светског рата, тачније 1944. године у Немачкој. Студирао је права и касније радио као професор на више универзитета. Његов роман *Читач* бива објављен први пут 1995. године у Немачкој. Тематика романа јако је слојевита и бави се питањима као што су кривица, срам, морал, одговорност и суочавање. Аутор у роману покреће и промишља управо оних питања која се генерацијама везују за Немачку у периоду након Другог светског рата. Приповедач, али уједно и главни лик романа, јесте Михаел Берг који започиње причу која се састоји из три различита дела и обухвата три одвојена периода његовог живота. Михаел приповеда радњу на основу сећања која конструише из сопствене перспективе већ одраслог човека. Радња првог дела романа смештена је у 1968. годину и описује живот Михаела, петнаестогодишњака, који ступа у љубавну везу са одраслом женом по имену Хана Шмиц. Михаел даље приповеда о томе како је текла њихова тајна веза, како су се одвијали његови школски дани и дани проведени са Ханом, а овај део завршава се њеним ненајављеним и изненадним одласком који је на Михаела оставио трајне последице јер није знао зашто се то десило, због чега је осећао непрестану кривицу да је можда управо он био узрок њеног одласка. Други део романа прати радњу која се одвија шест година касније. Михаел је сада студент права и с тим у вези био је полазник једног семинара који је организовао професор његовог факултета, а који се бавио нацистичком прошлошћу, односно судским процесима који су за њу били везани. Један од задатака био је и праћење суђења за један од злочина почињених за време нацистичке власти. Тада, Михаел поново среће Хану као оптужену у судници и упознаје се са њеном нацистичком прошлошћу. У овом делу покрећу се значајна питања која су мучила Михаелову генерацију, све друге генерације након Трећег рајха, али и ону која је у њему живела и делала. У завршном, трећем делу Михаел говори о животу након окончања процеса против Хане, својим унутрашњим борбама, браку и разводу, поновном ступању у контакт са осуђеном Ханом, њеном самоубиству и ономе што је уследило након тога. Овај роман заправо се може посматрати као једна велика параболa која задира дубоко у комплексне теме и непрестано отвара питања која читаоце подстичу на промишљања о различитим стварима, као што су прошлост, (не)суочавање са истином, одговорношћу, собом и људима у нашим животима, али и многим другим. Управо у вишезначности тумачења овог дела лежи његов пун потенцијал.

4. НАЧИНИ СУОЧАВАЊА СА ПРОШЛОШЋУ

4.1. Институционално суочавање

Главни лик романа Михаел Берг, студент права, бива суочен са прошлошћу своје земље током својих студија приликом похађања курса који се бавио судским процесима везаним за злочине почињене за време нацистичке Немачке. „Наш професор, један од малобројних који су се тада бавили нацистичком прошлошћу и с њом повезаним судским поступцима, направио је од процеса семинар јер је желео да га уз помоћ студената све време прати те да потом обради материјал.” (Шлинк 2009: 67) Овим цитатом указује се на то да проблематика суочавања и учења о прошлости није била довољно распрострањена тема у институционалном оквиру којем је Михаел припадао и да су се само појединци њоме

бавили, што је у овом случају радио његов професор који се у Немачку вратио из емиграције. Михаел не пориче чињеницу да су најближи сродници читаве његове генерације били директно умешани у злочине Трећег рајха и да су послератне генерације, којој је и сам припадао, имале задатак да их правно казне и прекину праксу ћутања и окретања од одговорности. Његов као и рад других полазника семинара другим студентима био је толико стран да их је и одбијао. Тај став може се приписати недовољној освешћености његове генерације у том периоду или пак њиховом самообмањивању прибегавањем неком од колективних афека-та који су раније поменути. Задатак који се Михаелу и његовим колегама који су били полазници семинара није наметао, али ком су свесно приступили, није био нимало једноставан јер је подразумевао потпуну објективност према људима са којима суна различите начине били у корелацији.

„Ми смо поотварали прозоре, пустили унутра ваздух, вихор што је коначно заковитлао прашину коју је друштво пустило да се слегне преко страха прошлости.” (Шлинк 2009: 68) Овакав програм, омогућен од стране једне образовне институције, у конкретном случају правног факултета који похађа Михаел, може се посматрати као један од начина суочавања са прошлошћу запажен у овом роману који потенцијално треба утицати на освешћивање и суочавање са прошлошћу младих људи.

Други вид институционог суочавања са прошлошћу и кривицом у роману ишчитава се на примеру лика Хане Шмиц, али и на ликовима других жена које су заједно са њом оптужене. Наиме, оваквим видом суочавања појединца или групе са кривицом инсистира се на објективној кривици по којој су оптужене прекршиле неки закон и због тога морају бити правно кажњене. Пет жена, укључујући Хану Шмиц, биле су на позицији надзорница у једном мањем логору поред Кракова где су биле премештене из Аушвица 1944. године. Главне тачке оптужнице против њих односиле су се на селекцију у логору, којом су оне сваког месеца одређени број изнемоглих логорашица слале назад у Аушвиц, односно у сигурну смрт и на догађај у којем надзорнице нису желеле да откључају врата цркве у којој су се те вечери задесиле логорашице које су након распуштања логора заједно са надзорницама и одређеним бројем војника кренуле на запад, а која се због пада бомбе запалила. Хана је признавала све оно за шта се чињенично сматрала кривом и одговорном, али је и одбијала лажну кривицу коју су јој наметале друге оптуженице како би умањиле, па и порекле сопствену. „Без свести о кривици наша реакција на сваки напад остаје противнапад. [...] Без расветљавања и преображаја наше душе осетљивост у незаштићеној немоћи само ће се повећати.” (Јасперс 2009: 88) Овакав начин суочавања са прошлошћу упућује на објективну кривицу и нужно не изазива осећај субјективне кривице. Како Јасперс (2009: 48) наводи, утврђивање нечије одговорности не представља утврђивање и његове моралне кривице.

4.2. *Посета местима страдања*

Подстакнут радом на прошлости и догађајима око себе, Михаел одлучује да посети концентрациони логор Штрутоф желећи да клишее изгони стварношћу, иако му ово није био први пут да посећује неки од постојећих логора. Обилазећи логор покушао је да евоцира логораше, чуваре, патње људи, да би затим закључио: „Све је, међутим, било узалуд и пропраћено осећањем да сам жалосно, постићујуће затајио. [...] Осећао сам празнину у души, као да је праву слику

требало да тражим у себи, а не испред себе, а у мени је није било.” (Шлинк 2009: 114) Иако Михаел увиђа да посета логору није у њему изазвала емоције какве је очекивао, ипак се може извести закључак да први корак ка освешћењу и суочавању представља његова самоиницијатива и кривица коју у својој свести осећа првенствено према самој себи. Иако није био директно крив и одговоран за патње и ужасе који су се на том месту дешавали, имао је потребу да осети неку врсту емоције у себи, што се међутим није десило, али само препознавање одсуства емпатије и виђење тога као нечега лошег води ка промени. На овом примеру запажа се осећај метафизичке, али и моралне кривице код Михаела.

Немачки термин *Vergangenheitsbewältigung* који означава борбу за превазилажење (негативности) прошлости описује покушај да се прошлост анализира и сагледа, да се научи живети са таквом прошлошћу, посебно Холокаустом. Тиме се заправо инсинуира учење из прошлости, приликом којег се првенствено потврђује да је она заиста постојала, где се са друге стране у што већој мери ради на покушају исправљања учињених грешака (уп. Белић 2023: 215). Управо од анализирања и сагледавања прошлости Михаел жели да крене, активно радећи на томе. Покушавајући да одгонетне узрочно-последичне везе прошлости како оне чији актер није био тако и прошлости сопственог живота и деловања, Михаел се са њом директно суочава.

4.3. Аутодидактизам

Суочавање са сопственом кривицом представља нимало лак задатак. Када је у питању објективно суочавање, рецимо путем суда због кршења неког од закона, у том случају осуђени јесте само пасивни учесник у том процесу, док чињенице о извршеном делу играју главну улогу. Са друге стране, у процесу суочавања са сопственом кривицом кроз аутодидактизам онај ко осећа и сноси кривицу заузима главну улогу и постаје активни актер тог процеса. На тај се начин самоиницијативно промишља о догађајима, прошлости, сопственој, али и колективној кривици и односу према истој.

У првом делу романа, који прати љубавни однос Михаела и Хане, јак утисак оставља његово читање разних књига Хани као што су *Силетике и љубав*, *Емилија Галоти* и друге, док у другом делу романа постаје јасан прави разлог њеног сталног инсистирања да јој Михаел чита, где се открива да је Хана заправо аналфабета. У процесу суђења на видело излази и чињеница да су јој чак и док је радила у логору и саме логорашнице читале књиге. Међутим, никада никоме није желела то да призна, чак и по цену доживотне робије. Управо због тога признаје дело за које није крива, када јој друге раднице у логору стављају на терет да је написала извештај о догађају који се одиграо када је у току ноћи бомба пала у близини цркве у којој су се налазиле затворенице логора. Због тога је Хана добила највећу казну од свих, казну доживотног затвора. Михаел је након свих страшних чињеница које је дознао о њој у току процеса ипак након пар година одлучио да нешто учини за њу. Знајући колико воли да јој се чита, Михаел одлучује да јој на касетама шаље аудио-снимке књига које је читао. Можда је то представљало један од кључних тренутака у омогућавању Хани да се опишмени. У завршном делу романа дознаје се да је она, заправо уз помоћ тих аудио касета које је преслушавала док је у руци имала управо књиге чију је фабулу слушала, постепено научила да разазнаје слова и пише. Поред Михаелове идеје коју је спровео у дело, највећи удео у овоме заправо представља Ханина жеља и мотивација да себи створи

јаснију слику о свету у којем је живела и делала. Хана је, како је Михаел износио, одлично могла да разуме и промишља о књигама које јој је читао, из чега се може видети потенцијал који је у њој постојао, али који због различитих животних околности није могла да негује с обзиром на то да је јако млада морала да почне да ради и зарађује.

Када су Михаелу из затвора јавили да се Хана, баш на дан њеног изласка из затвора, обесила, отишао је код управнице затвора која га је спровела у Ханину ћелију.

Пришао сам полици. Примо Леви, Ели Визел, Тадеуш Боровски, Жан Амери – књижевност коју си писале жртве била је поред дневничких белешки Рудолфа Хеса, књиге Хане Арент о Ајхману у Јерусалиму и научне литературе о концентрационим логорима (Шлинк 2009: 151).

Из овог дела закључује се да се Хана, након описмењавања, искључиво бавила литературом везаном за Холокауст. На свој захтев од управнице затвора тражила је да јој се достави различита литература о логорима, затвореницима и људима који су у њима радили. Спознаја прошлости и стравичних догађаја којих је и сама била део изискивала је отвореност и искреност првенствено према њој самој, а управо то је један од најтежих задатака у суочавању са сопственом кривицом.

Објективна кривица због које је осуђена на доживотну казну није нужно морала да у Хани пробуди и ону другу, субјективну кривицу. Али кроз аутодидактизам она ју је свакако спознала. Ова тврдња огледа се у томе што је Хана након самоубиства оставила новац за логорашицу која је преживела пожар у цркви, а који је од свог рада годинама скупљала. Овим гестом Хана вероватно није покушала да тражи опрост, који је мало вероватан, већ је покушала да бар на измаку свог живота учини нешто по питању своје велике кривице коју је након свега неминовно осећала. „У сваком случају, свесна је шта је урадила другима, у логору и на маршу. То ми није само рекла, већ се тиме последњих година у затвору интензивно бавила.” (Шлинк 2009: 157)

5. НАЧИНИ НЕСУОЧАВАЊА СА ПРОШЛОШЋУ

Суочавање са тешком прошлошћу као што је нацистичка ни за појединца, али ни за читаво друштво, до данас није у потпуности лак процес. Несуочавање, са друге стране, јесте оно чему се кроз историју генерално доста чешће прибегавало. Поред колективних афеката које Ђордано (2000) издваја као видове неприхватања одговорности, у наставку ће бити запажани начини самообмањивања и измицања од кривице у самом роману.

5.1. Обамрлост

Обамрлост је чест појам који се прожима кроз роман и најпре се доводи у везу са Михаелом. Обамрлост се у његовом случају може посматрати као механизам одбране од стресних ситуација, запрепашћујућих чињеница и сазнања којима је сведочио. Она се јавила у време суђења, када Михаел постаје свестан да је жена са којом је раније био у љубавној вези заправо особа која је чинила злочине радивши у логорима у време нацистичке Немачке. „Све време суђења, које је трајало недељама, нисам ништа осећао, осећања као да су ми била обамрла. [...] Ко ми је дао инјекцију? Јесам ли је сам себи дао, јер без обамрлости не бих могао да издржим.” (Шлинк 2009: 75) Овим се показује да су негативне емоције

изазване у Михаелу биле толико јаке да није могао да се са њима суочи и да се, као резултат тога, у њему јавља потпуна обамрлост. Она није била присутна само за време суђења и Ханиног присуства већ се у потпуности проширила на његову личност. Након извесног времена Михаел је почео да ту обамрлост коју је код себе запажао, увиђа и код других, првенствено мислећи на судије и поротнике који су учествовали у судском процесу против Хане и других логорашица. Посматрајући њихове реакције током читавог трајања процеса, закључио је да су на почетку са пуном пажњом и саосећањем слушали о ужасима који су се дешавали у логорима, док су временом почели да такве ствари доживљавају као нешто потпуно нормално.

Страхоте о којима се говорило кроз сузе, или гласом који се губио, острашћено или унезверено, првих недеља примали су к знању видљиво потресени, с напором настојећи да се приберу. Касније су им лица поново постала нормална, успевали су да једни другима уз смешак дошапну неку примедбу, а показивали су и траг нестрпљења кад би се сведок сувише удаљио од теме. Када је у расправи поменут одлазак у Израел, где је требало саслушати једног од сведока, појавили су се и знаци радости због предстојећег путовања. (Шлинк 2009: 76)

Обамрлост је такође увидео и код оптужених жена, при чему му се чинило да ће она у њима заувек наставити да постоји. Као једине који нису подлегли бездушности издваја студенте који су током читавог процеса изнова били ужаснути ониме што чују, али се изнова питао како је обамрлост успела да, поред актера и жртава, обузме и њих, мислећи на себе, судије, тужиоце, записничаре, поротнике, који су са дистанце учествовали у томе.

Михаелу је обамрлост омогућила нормално функционисање, које без ње вероватно не би било могуће. Иако ју је он у себи све време препознавао није могао да се од ње отргне, да се са стварношћу суочи. Обамрлост му је пружала осећај лагодности.

Обамрлост, с којом сам пратио ужасе изнете на расправи, захватила је и осећања и мисли што су ме опседале последњих недеља. Било би претерано рећи да ме је то радовало. Осећао сам, међутим, да је то у реду. Да ми омогућава да се вратим својој свакодневици и животу у њој. (Шлинк 2009: 119)

5.2. Пребацивање кривице

Да објективна кривица често не мора да прати осећај субјективне кривице запажа се у роману на примеру оптужених жена које су заједно са Ханом биле раднице у логору. Док је Хана признавала све оно за шта је била крива, остале оптуженице порицале су своју кривицу. Током суђења чак их је и Ханина спремност да призна сопствену кривицу љутила. О извештају о ноћи када је у близини цркве пала бомба и осталим догађајима који су се одиграли те ноћи оптуженице су се правиле да ништа не знају. Једна од њих јавно је оптужила Хану да је управо она била та која је извештај саставила, ограђујући се притом од сваке кривице. Пошто је Хана, не желећи да призна да је аналфабета, признала да је она била та која је написала извештај, другим оптуженицама заправо је учинила услугу. Након тога, остале оптуженице почеле су да за све остало криве Хану, а када из очигледних разлога нису могле да оспоре своју кривицу тврдиле су да су то урадиле под њеним претњама и присилом. На крају Хана је добила доживотну, док су остале надзорнице добиле орочене казне.

Пребацивањем кривице на Хану друге оптуженице јесу добиле мању казну, али тиме нису себи дале прилику да се суоче са својом кривицом и одговорношћу, најпре моралном. С тим у вези, пребацивање кривице на друге, коришћење колективних афеката и лажно сведочење никада неће довести да прочишћења и освешћавања личности. „Без свести о кривици наша реакција на сваки напад остаје контранапад.” (Јасперс 2009: 88)

6. ЗАКЉУЧАК

Бављење прошлошћу требало би да буде тежња сваког појединца. Оно нам омогућује да боље разумемо садашњост, обликујемо будућност и јасније разумемо ствари и догађаје око себе. Из учења о прошлости дознајемо ствари о различитим људским искуствима, постигнућима, неуспесима, ратовима, хуманости, злочинима, из којих можемо извући мноштво лекција и увиде у фундаменталну природу човечанства. Управо овај роман који примарно прати два главна лика, Михаела Берга, као представника послератне генерације, и Хану Шмиц, као саучесницу у нацистичким злочинима, представља параболу која отвара разна историјска, али и филозофска питања која се тичу оних који су живели и дедали у време нацистичке Немачке и оних генерација које су дошле *после* и треба да буду суочене са кривицом и злочинима својих претходника. Кроз односе различитих ликова романа према прошлости анализирано је више начина на које се они са истом (не) суочавају. Сви ти начини, чинили се исправним или не, представљају покушај појединца да опстане и одржи сопствени интегритет. Као друштво неопходно је да тежимо освешћивању и суочавању са својом и колективном прошлошћу, да покушамо да једни друге разумемо и инсистирамо на промишљању о кривици, полазећи увек од сопствене. Премда је важно и неопходно говорити о сопственој кривици, те није нужно да се човек мора освестити и спознати сопствену кривицу тек након што постане крив, носећи било објективну или субјективну кривицу, већ треба тежити томе да је првенствено кроз образовање генерално, али и кроз аутодидактизам спречи.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 2023. У. Белић, Култура сећања и суочавање с прошлошћу, *За нову културну политику – против догматизма*, Београд, 205–215.
- Ђордано 2000: R. Đordano, „Друга кривца, или какв је терет бити Немач, *РЕЧ* 57.3, 79–91, <<https://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/57/79.pdf>>, 14. 3. 2023.
- Јасперс 2009: K. Jaspers, *Питање кривице*, Београд: Фондација Konrad Adenauer.
- Шлинк 2009: Б. Шлинк, *Читач*, Београд: Plato books.

(NON)DEALING WITH THE INFAMOUS PAST IN THE NOVEL *THE READER* BY BERNHARD SCHLINK

Summary

On the example of the novel *The Reader* by the German author Bernhard Schlink, the paper perceives and analyzes the ways in which the characters deal or do not deal with the infamous Nazi past, with their own guilt and the guilt of their predecessors. The paper describes various actions of acceptance or evasion of responsibility and guilt resorted to by the characters of the novel who were either direct participants in

Nazi crimes during the Second World War or members of the post-war generations who gain knowledge and reflect on the difficult past they have to face. The aim of the work is to indicate the necessity of dealing with the past in order to distinguish and understand the ways of facing and accepting one's own and collective guilt and responsibility.

Key words: dealing with the past, Nazi past, guilt, responsibility, *The Reader*, Bernhard Schlink

Lidija G. Petković